

Tölgyessy Péter

KOMPORSZÁG REMÉNYEI

1989 ingatag bizakodása után ismét kudarcba fordult a polgárosodás ügye Magyarországon. Kezdetben még általános volt a reménység: a régi kompartiment véglegesen csatlakozhat Európához. Hazánk is követheti a 20. század elején még nálunk is szegényebb Finn- vagy Spanyolország sikerét. Ám 2010-re távolabb kerültünk Ausztriától, mint bármikor az elmúlt százötven évben, miközben a korábban mögöttünk álló Lengyelország is megelőzött minket.

A térség keserves alkalmazkodási kényszerekkel járó piaci fordulata sehol sem ismételte meg a Nyugat ötvenes-hatvanas éveinek széles középosztály-teremtő fejlődését. Még csak együtt sem mozogtak a magyar társadalom különböző csoportjai. A Kádár-kori felemás kispolgárosodás eredményei megrendültek, a nyugatos nyitás leértékelte a korábban még sikeres életstratégiák jó részét. Az új körülményekhez kevésbé igazodó vállalatok, települések és vidékek munkavállalóinak pozíciói máig hatóan megintogtak. Egyedül a piaci váltást levezénylő politikai, gazdasági és szakértői elitcsoportok és a zavaros viszonyokon is felülkerekedő, a szabálykerüléstől sem megrettenő vállalkozók életnívója közelíthette meg a nyugati mintákat. Mindenki másnak jobbára a későbbi felemelkedés reménysége maradt. A gyorsan polarizálódó társadalom jelentékeny hányada újra proletársorba süllyedt. Negyedszázad elmúltával is alig létezik szilárd biztonságban élő, polgárosult középosztály. A nyugatos példakövetés egyedül az elitek és a felső középrétegek, hozzávetőleg összesen az állampolgárok nyolc-tíz százaléka számára tette elérhetővé a vágyott európai fogyasztási szinteket.

A NYUGATOS FELZÁRKÓZÁS KUDARCÁRA ADOTT VÁLASZ

A magyar állam újra a nyugati szövetségi rendszer tagja lehetett. Ám a külvilágra nyitott polgári civilizáció és a versengő kapitalizmus értékei harminc év alatt is kevésbé szervesültek az állampolgárok hétköznapjaiban. A rend-

szerváltozás máig feloldatlan ellentmondásai tovább tetézték az évszázadok óta ismétlődően nekilendülő, ám végül egyre kevésbé célt érő ország egymásra torlódott bajait. Az állampolgárok többsége kezdettől idegenkedett a piacósító megoldásoktól, ám még jó ideig nem mutatkozott ezeknek átfogó alternatívája. A mindenkori kormányzó pártok így is egyensúlyozni próbáltak a tényleges gazdasági lehetőségek és a piaci reformerek javaslatai, valamint a kisemberek igényei között. Különösen Horn Gyula mutatkozott e tulajdonképpen kádári gyakorlat virtuóz mesterének.

Sokáig a régi reformértelmisségek elképzelései határozták meg a válságkezelés, a piacósító fordulat, majd a nyugatos felzárkózás hazai modelljét. A döntően a hetvenes–nyolcvanas évek kádári világában felemelkedő reformerek egy időre csaknem a véleményformálás monopóliumához jutottak. Vérbeli kelet-európai értelmiségiként úgy kívánták alapvetően meghatározni a döntéshozatalt, hogy közben nem akartak politikai felelősséget vállalni. A maguk felzárkózási modelljét, a saját világlátásukat az egyedüli közérdeknek vélték. Önnön Nyugat-képük nevében minden más megfontolást, felvetést, létező közéleti identitást, mint nyilvánvalóan alkalmatlant, élénken támadtak.

Az ország bajaival szemben már a hetvenes évek dereka óta egyre tehetlenebb, külső támasztékait elvesztítő kádári egypártrendszer hamarjában sikerült a fékek és ellensúlyok alkotmányos berendezkedésével felváltani. Ám a közhatalom cselekvőképessége kevésbé kapott új demokratikus támogatást. A többpártrendszerbe vetett állampolgári bizalom az elejétől fogva igencsak mérsékelt volt. Az ország nem tudott kitörni a túlköltekezések és a rákövetkező megszorítások 1953 óta tartó ciklusaiából. A politikai váltogazdaság versengése már 1990 ősztől mind hevesebb közéleti szembenállást hozott. Az általános elégedetlenség hamarosan a sérelmi politizálás felé hajtotta a meglehetősen illékony szavazóközönségre támaszkodó pártokat. A másik oldal legyőzésének vágya minden közérdekű célt megelőző prioritássá emelkedett. A legnagyobb bajoktól a kormányok megvédték az országot, ám kevés szakpolitikai programot tudtak tartósan és eltökélten végigvinni. 2002 után a hazai demokratikus politika problémamegoldó képessége a kezdetekhez képest is tovább gyengült.

A rendszerváltás utáni első másfél évtizedben a jobb- és a baloldali politikai eliteknek csupán a legitimitációs hivatkozásai különböztek gyökeresen, az egyik „nemzeti” célokat hirdetett, a másik inkább nyugatos mintakövetésről beszélt. Ám mindegyik ugyanazon gondok között botladozott, és meglehetősen hasonló társadalompolitikai megoldásokkal kísérletezett. Mindegyik piacósító reformokról és jogállamról beszélt, közben mégis állami támogatásokból élő klientúráját építgette sokszor. A baloldal a hetvenes–nyolcvanas években felemelkedett gazdasági- és médiaelitek érdekeinek megfelelő társadalmi *status quó*t védelmezte, míg a jobboldal ezen változtatni kívánt.

A politizáló értelmiség néhány nagy hatású tagja már eleve a régi közéleti szekértáborok évszázados ellentéte felől értelmezte az eseményeket, és annak történelmi vétkeire hivatkozva a szembenálló oldal végleges eltűnését remélte az új demokráciától. A hazai politika nem tudott élni a túlságos közéleti szembenállás károkozását enyhítő módszerek egyikével sem. A vezető politikusok hamarosan tapasztalhatták, hogy a gondjaiktól frusztrált választóik mennyire fogékonyak a rivális pártokat vétkes ellenségnek beállító kijelentésekre. Így mindjobban behúzódtak a hazai jobb- és baloldal történelmi szembenállásának gyűlöletszerkezetei mögé. Ellenzéki pozícióból az évszázados magyar sérelmi politizálás teljes eszköztárát felhasználva támadták a kormányt, hatalmon pedig uralmi helyzetük megvédése lett elsődleges céljuk. A demokrácia helyreállításának programjával fellépő ellenzék kormányra kerülve rendszerint tovább működtette a korábban még élénken vitatott gyakorlatot.

2004 után Magyarország nemhogy közeledni nem tudott a Nyugat fejlettségéhez, hanem a térségben is egyre nyilvánvalóbban lemaradt. A különösen fájó kettős kudarcot ezernyi tényező kölcsönhatása okozta. A Kádár-rendszer felemás reformjai fellazították a kommunista tervezettség logikáját, ám alig vitték ténylegesen közelebb az országot a valódi piaci megoldásokhoz. Az állami előnyben részesítések körüli hatalmi alkuk és a szabálykerülésben mutatott leleményesség vált a gazdasági siker legbiztosabb eszközévé, nem pedig a valóságos piaci versenyképesség. A zsákutcás előrelépés magatartásmintái mélyen rögzültek a magyar társadalomban, így a kádári hagyaték minden más közép-európai ország örökségénél terheesebbnek bizonyult a valódi piaci fordulat után.

A többi ország sikeres időszakát a nyugatos polgári közéleti erők összefogása: egyetlen nagy polgári párt vagy széles nyugatos koalíció kormányzása alapozta meg. Így volt ez Szlovákiában, Lengyel- és Csehországban egyaránt. Ezzel megeremődött a kellő politikai erő és elszánás az átfogó reformok bevezetéséhez. Nálunk viszont az egyébként is vékony polgári közönség legalább három, egymásra ellenségesen figyelő részre szakadt. A hagyományos nemzeti, kádári, valamint a polgári radikális csoportosulások bárki mást inkább választottak szövetségesül, mint a történelmileg ősellenségnek látott szembenálló polgári erőt. Ennek megfelelően a magyar kormányok mindegyike belülről is megosztottnak bizonyult a nyugatos reformok ügyében. A piacosító elképzelések egyaránt kisebbségben maradtak a jobb- és a baloldali parlamenti többségekben. Nálunk ezért sosem volt meg a biztos támasz a valóban szilárd polgári kormányzáshoz. A szükséges reformokat nem annyira a józan belátás, hanem inkább az adósságcsapda teremtette folyamatos kényszerhelyzetek szorították ki a hatalom mindenkori gyakorlóiból. Így azok jobbára felemásak maradtak, és a kormányok, ahogy tehették, fel is hagytak a polgári politikával.

A HATALOM ESZKÖZEIVEL EGYBETARTOTT TÁRSADALOM

A sikertelen feltörekvő országokban szokásos módon a nyugatos mintakövetés eszméi megmaradtak a világra nyitottabb társadalmi csoportok ügyének. Az emberek többsége egyre kevésbé fűzte reményégeit ezekhez, inkább elégedetlenkedett, és a régi hétköznapi világmagyarázatok szerint látta a világot. A sikertelenség általános érzete elfordította a közvéleményt a már a kezdetekkor sem különösebben kedvelt nyugatos megoldásoktól. A térség valamennyi jellegadó országára kiterjedő 2009-es nagy nemzetközi kutatás szerint nálunk tekintették a megkérdezettek a legkevésbé jónak a kommunizmus időszakával egybevetve a helyzetet, és nálunk romlott messze leginkább a kapitalizmus, a politikai váltógazdaság és a nyugati szövetségi rendszer lényegi elemeinek elfogadottsága. Csak idő kérdése volt, mikor szakad át a gát, és mikor válik a többség világlátása döntő politikai tényezővé.

A minduntalan az európai elvárásokra hivatkozó baloldali kormányzat 2006 utáni látványos kudarca: a kormányzati káoszba forduló reformakardozások, majd az újabb megszorítások fordulatszerűvé tették a régóta érlelődő politikai váltást. 2010 után lényegében valamennyi parlamenti frakcióval rendelkező politikai erő kilépett a korábbi piacösztítő igény mögül, és új utakat keresett. A nyugatos konszenzus pártjainak szabályosan összeomlott a választói támogatottsága. 2010 győztese és az addig szinte átléphetetlennek látszó parlamenti belépési küszöböt elérő új pártok a korábbi elképzelések valamilyen meghaladását akarták. A Fidesz nem a régi irány javított változatával kísérletezett, hanem kétharmados hatalmával élve valóságos új rendszerváltásba kezdett.

Mindvégig a politikai mozgások vezérelték az ország haladását, ám egy ideig legalább azt lehetett hinni: az irány a polgárosult civilizáció, a piaci integráció és jogállami megoldások felé vezet. 2010 második rendszerváltása óta viszont egyre bizonyosabban újra a politikai hatalom fogja össze az országot. A piac és az állampolgári öntevékenység ismét alárendelődik a hierarchikusan centralizált, ténylegesen jobbára osztatlan állam akaratának. A hatalmi-politikai integrációhoz képest minden más koordinációs mechanizmus, a piac és a nyilvánosság alárendelt eszköz, hatalmi manipuláció tárgya. A jogalkotás pedig a politikai akarat pusztá instrumentuma, a hatalom szolgárolánya.

Orbán Viktor új rendszerváltásának alapvetése számos ponton ütközik a Nyugat civilizációját több évszázad alatt olyan magasra emelő piaci és jogállami renddel. Ám új iránykeresése éppen ezek magyarországi kudarcára adott rendszerszintű válasz. A kormányfő a saját vezetése alatt véget próbál vetni az állam cselekvőképességét, a szakpolitikai programok végigvihetőségét egyre inkább akadályozó politikai váltógazdaságnak. A siker-

telen feltörekvő országokban jellegzetes módon a nyugatos példát másoló, jogbiztonságot, piaci kapitalizmust hirdető időszakot idehaza is felváltotta a globalizáció erőivel szemben szabadságharcot hirdető, a nemzetállami protekcionizmusban hívó, a hazai középosztályt belső állami ösztönzőkkel megvédeni és felemelni óhajtó rendszer. A miniszterelnök hatalmi gyakorlata otthonosabb világot ígér a magyarok többsége számára, mint a világpiaci igényekhez való igazodás kényszere. Az új berendezkedésnek lényegileg megváltoztak a legitimációs tételei. Ezek a nyugatos megoldásokat már az örökös leszakadást állandósító, kizsákmányoló gazdasági háttérhatalmak eszközének mondják. Eltökélten állítják: a nemzetállami szuverenitás visszaszerzése nélkül nem lehetséges magyar felemelkedés.

Amíg a Nyugat újabb közéleti mozgásai a régi renden belül hajtanak végre olykor lényegbevágó változtatásokat, addig Orbán Viktor számos esetben átlép a nyugatos logikán, és keleties szerkezetekkel keresi állama boldogulását. Annak tudatában fordul új irány keresése felé, hogy a szabadságelvű piaci és jogállami társadalomszervezési módozatok a Nyugat magországaiban és a hozzánk hasonlítható fejlettségű és történelmi sorsú országok sorában meggyőző civilizációs felemelkedést és az állampolgárok tömegei számára minden más kultúrkörnél élhetőbb viszonyokat teremtettek. A miniszterelnök egy olyan államban teszi a maga és az ország jövőjét a Nyugat alkonyát feltételező nézetrendszerre, amely elmúlt évszázadában többnyire a nyugatos megoldások valamiféle meghaladásával kísérletezgetett, ám ezekkel újfent civilizációs elkanyarodáshoz, lemaradáshoz, nemzeti katasztrófához jutott.

ÚJABB DEMOKRÁCIAAPÁLY

1989 varázslatos esztendejében még hódított a meggyőződés: globális győzelmet aratott a világkapitalizmus és a jogállami demokrácia rendje. Vége a történelemnek: az Egyesült Államok és általában a szabad világ, a Nyugat berendezkedése univerzális érvényű. Átfogó mintát ad nem csupán a történelmi latin-keresztény kultúrkör, hanem a föld összes nemzete számára. Előbb a belső bajaitól sebtében összeomlott szovjet befolyási övezet államai, utánuk Kína, majd az iszlám világ népei is idővel sorra megtérnek a Nyugat intézményes megoldásaihoz. Nem csupán a gazdaságuk, hanem a politikai berendezkedésük is közeledik a versengő plurális rendszerekéhez.

A hetvenes évek derekától a kapitalizmus logikája, a közgazdaság-tudományok észszerűsége gyorsuló ütemben hatotta át a legkülönbözőbb előtörténetű országok életét. Államok sora, köztük ősi ázsiai kultúrák tértek meg a piacgazdaság rendjéhez. A kommunikációs világháló szédítő sebességű térnyerésével, a távolsági közlekedés olcsóbbá válásával minden

korábbanál inkább kinyílt a világ. Az 1989 óta eltelt negyedszázadban a világgazdaság kivételes ütemben globalizálódott. A termékek, a szolgáltatások, az információ, valamint a tőke előtti határok egyre biztosabban ledőltek. A verseny valóban világméretűvé vált. Ám a politikai váltógazdaság plurális berendezkedése korántsem emelkedett egyetemes rendszerré.

A liberális tömegdemokráciák térhódítása már 1989 nyarán megakadt. Kína kommunista egypártrendszere a Mennyei béke terén tankokkal tiport a fiatal tüntetők közéletiszabadság-igényét. A Szovjetunió romjain felülről bevezetett orosz demokrácia még átmenetileg sem tudta konszolidálni országa helyzetét. Röpké létezése a kommunizmus örökségeként bekövetkezett gazdasági összeomlással, a megszokott életviszonyok felfordulásával, emberek tömegeinek újraproletarizálódásával párosult. Általánossá vált a szabálykerülés és a korrupció, valódi piaci teljesítmény nélküli oligarchák szabadultak rá a társadalomra. A nyílt közéleti versengés már romboló hatású politikai polarizációt hozott, ami elgyengítette a közhatalom cselekvőképességét.

A volt Szovjetunió utódállamainak többségében a társadalom elemi rendjét végül a nyugatos pluralizmust tagadó autoriter rezsimek állították helyre. Irányított kapitalizmusukkal államosították és ezzel rendszerük részévé tették az országukban megszűntethetetlennek látszó korrupciót, megzabolázták a gazdaság korábban nagyra nőtt hatalmasságait. A hosszú ideje sikertelen társadalmaknak erőteljes nemzeti mítoszokat, bűnbakokat és hatásos ellenségképet adtak. Megállították a gazdasági romlást, a politikai fordulat éveivel képest kiszámíthatóbbá tették az emberek életét. A zavaros idők káosza után megkísérelték a főhatalom eszközeivel felülről integrált társadalom otthonosságának helyreállítását. Mindezzel összes belső ellentétük ellenére messze elfogadottabbak és főleg stabilabbak, mint a térségükben rövid életű versengő plurális demokráciák voltak.

Újra bebizonyosodott: az angolszász világ joguralomra, politikai váltógazdaságra alapozott rendje hallatlan civilizációs sikereket hozhat a Nyugat magországainak, ám létezése nem univerzális érvényű. A parlamentáris demokráciák intézményrendszere módfelett törekeny, az őket éltető szükséges feltételek hiányában mozgásuk könnyen saját önfelszámolásukba mehet át. A hatalommegosztás rendjének hatóköre ismétlődően kitágul, de a plurális versengés önmaga ellen fordulhat. Az angolszász világ mindhárom döntő győzelme után, az első, a második, majd a hidegháborús diadal után előbb sokfelé átveszik intézményeit, szabad piaci megoldásait, ám utóbb ez a folyamat az ellenkezőjébe válhat. A demokráciák gyors expanzióját, dagályát azok tartósabb megingása, apálya követheti.

BAJOK A MAGORSZÁGOKBAN IS

A két világháború közötti időkhöz hasonlíthatóan újfent Közép-Európa látszik a változások egyik kiindulópontjának. Ismét nem csupán a reménytelen perifériák sokszor ciklusszerűen ismétlődő lázadásainak egyike tapasztalható. A bajok nem álltak meg dél-amerikai módon a nyugatos polgárosodásukban megakadt államokban, hanem a válságjelenségek beköszönni látszanak a Nyugat magországaiba is. Korábban az angolszász világ és mindinkább az Egyesült Államok számított a nyugatos civilizáció „aranytartalékának”, ahonnét az előrevívő újítások időről időre kisugározhattak. Általuk a Nyugat legsúlyosabb válságba jutott része is regenerálódhatott. Most azonban az Egyesült Államokban is megingott a korábbi megoldásokba vetett hit. Az új mozgások a legrégebbi magországek közéletét is elérték.

A kontinentális Európa legnagyobb hatalmai közül több sokáig ellenállt az alkotmányosság, a parlamentarizmus és a politikai váltógazdaság igényének. A két világháború közötti új demokráciák csak időlegesen tudták konszolidálni létezésüket. 1940 nyarára a kontinentális Európában meglehetősen általános volt a nézet: a versengő kapitalizmus és a jog uralmán alapuló parlamentarizmus képtelen megoldani a világ felgyülemlett bajait. A racionálisan érvelő polgári nyilvánosság gyengíti a kormányzat cselekvőképességét. A jövő az akarat diadalával kecsegtető vezérelvű rendszereké. Ám az angolszász hatalmak kitartása parlamentáris hagyományaik mellett, partraszállásuk, majd eltökélt beavatkozásuk a kontinentális Európa nyugati felében a polgári társadalmak minden korábbinál eredményesebb korszakát hozta el 1945 után.

A szabad piacgazdaságok rendjének racionalitása soha nem látott szintre emelte a világ produktivitását és civilizációját. A jóléti állam korrigálta kapitalizmus jó ideig a középrétegek folyamatos kiszélesedését hozta a Nyugat társadalmában. Ezek biztonságának és gyarapodásának zavartalan időszaka és a nagy centrupártok politikai váltógazdaságának aranykora a hetvenes évek derekáig tarthatott. A vegyes piacgazdaságok dinamikája az ismétlődő olajválságok képében jelentkező mélyebb bajok jelentkezésével tört meg. Az ekkortól stagnáló és egyidejűleg magas inflációtól szenvedő gazdaság versenyképességének visszaszerzése érdekében a dominánssá emelkedő neoliberális-neokonzervatív közgazdasági teória a piacon alulmaradók javára történő jóléti újraelosztás visszafogását és a vállalkozásokat, valamint a magasabb jövedelmeket sújtó adóterhek jelentős csökkentését ajánlotta. Rugalmasabb munkapiac megteremtését, és általában is az állami reguláció visszavágását, ezzel a piaci racionalitás határozottabb érvényre juttatását javasolta.

Ez a paradigmaváltás és az informatika forradalma idővel újra a növekedés felé vitte a Nyugat gazdaságait. Hatásukra azonban vékonyodni

kezdték a középrétegek, a gazdasági szerkezetváltás vesztes csoportjai sora lemaradoztak. A piaci szempontokat kevésbé elfogadó államoknak minden addiginál sebesebben romolhatott a nemzetközi versenyképessége, ami idővel általános szegénységbe taszíthatta társadalmukat. A világ nem piaci alapon szerveződő gazdaságai pedig végképp leszakadtak. Államaik jó része a nyolcvanas évek végére szabályos rendszerváltásra kényszerült.

SIKERBŐL KELETKEZETT VÁLSÁG

A nyugatos kapitalizmust minden tekintetben meghaladni kívánó kommunizmus bukása, a különböző harmadik utas kísérletek kudarcra után a versengő piacgazdaságok logikája az egész világot magával ragadta. Ezzel a kapitalizmus rendkívüli innovációs késztetése, rombolva teremtő lendülete csak tovább erősödött. Ám a kivételesen gyors növekedés centruma részben átkerült a régi Nyugat államaiból a minden elszánásukkal felfelé törekvő ázsiai térségekbe. A hetvenes évek közepétől lényegében megfeleződött az európai demokráciák gazdasági növekedésének az üteme. Demográfiai lendületük ereje megroppant, a nagy európai államok és Japán népessége stagnál vagy egyenesen csökken, viszont rohamosan növekszik a legidősebb korosztályok aránya. Az eltérő kultúrák közötti érintkezés megszorozódásával megugrott az Európán kívülről érkező bevándorlók száma. Az ötvenes évek homogenitásához képest a Nyugat államai sokkultúrájú országgá váltak. Ennek minden sokszínűségével és kétségesen feloldható konfliktusával egyetemben.

A komparatív előnyök két évszázados tana a világkereskedelem korlátozások nélküli növekedését látja előnyösnek minden piaci szereplő számára. A korábbi korlátok ledőlése, a különböző kultúrák közelebb kerülése egyúttal minden addiginál kifizetődőbbé tette a kevésbé szakképzett munkát igénylő termelés olcsóbb bérű országokba helyezését, valamint bevándorlók hazai alkalmazását. A törekvő és szerény igényekkel élő délkelet-ázsiai, mexikói munkavállalók versenye azonban leértékelte a nyugati középrétegek teljesítményét. Mindeközben a nagy globális termék- és értékláncokat uraló gazdasági elitcsoportok ereje lényegileg megnövekedett. A középrétegek folyamatos lesüllyedésével párhuzamosan a felső közép csoportok és főleg az egész globalizációs folyamatot mozgató személyek jövedelmei rohamos emelkedésnek indultak.

A világméretű gazdasági versengés közepette a régi jóléti nemzetállami eszközök alkalmatlanok a korábbi viszonylagos jövedelmi egyensúly megtartására. Az újra polarizálódó nyugati társadalmakban ezzel alaposan meggyengült a közép-re tartó politika addig biztosnak látszó bázisa. A piaccon alulmaradó legkülönbözőbb társadalmi csoportok a demokratikus in-

tézményrendszert felhasználva a politikától remélnék maguknak védelmet, kárpótlást vagy legalábbis a vágyaiknak, meglátásaiknak megfelelő érzelmi támogatást, együttérzést.

Az ókori görög városállamok hatalmi szerkezeteit osztályozva már Arisztotelész pontosan érzékelte: a demokrácia törékeny berendezkedés. Könnyen fordulhat vezetői hatalmi ambícióit követve önmaga alapjai ellen. Az egzisztenciájukban bizonytalan emberek döntései érzelmi alapon egyszerűen manipulálhatók. Autonóm akaratú, szerteágazó társadalmi középrétegek nélkül nehezen elképzelhető az általános népuralom kiegyensúlyozott létezése. Most pedig éppen a jövőjében bizakodó társadalmi közép ingott meg. 1945 után a világháború és a nagy gazdasági világválság bizonytalanságából felemelkedő Nyugat jóléti államaiban néhány évtized alatt az emberek háromnegyede emelkedhetett ki a történelmi proletárlét szegénységéből. Jelenleg viszont a folyamatos gyarapodás lehetősége helyett a képzetlenebb alsó középosztály hatalmas csoportjai ragadhatnak meg szüleik már elért életnívója alatt.

A hetvenes évek közepe óta az Egyesült Államokban nem vagy alig növekszik a középrétegek reálbére. Rövidebb javuló időszakok után időről időre visszatér a bérek stagnálása vagy csökkenése. 1950 és 1965 között a háztartások kilencven százaléka magasabb jövedelemből élt, mint a szülők generációja, 2010 után viszont már hatvan százalékuk azonos vagy alacsonyabb szinten maradt. Az utolsó tíz esztendőben a Nyugat 25 legfejlettebb gazdaságában a háztartások kétharmadának esett a tényleges jövedelme. Egyúttal a munkavállalók munkaerőpiaci pozícióját megtámogató állami szabályozás és a szakszervezeti védelem ereje is sokat gyengült. A gyorsuló technikai és kulturális változások keltette alkalmazkodási kényszernek kitett középrétegek bizonytalanságérzete ezzel csak tovább fokozódott.

MEGGYENGÜLT AZ ELITEKBE VETETT HIT

A kapitalizmus rendjének észszerűségét érvényre juttató elitek váltig állítják: egy darabig nehezebb évek jönnek, ám a versenyképesség gyötrelmes helyreállítása után, belátható időn belül, csaknem mindenkihez eljutnak majd a növekedés jótéteményei. Csakhogy lassan negyven esztendeje ennek inkább az ellenkezője történik. A középrétegek bővülése átveddött a lendületes felzárkózást mutató ázsiai térségekbe. A piaci versenyképességüket megerősítő nyugati országokban is sorra gyengültek a korábbi jóléti vívmányok, megingott a régi biztonság. A felsőbb osztályoknak egyre jobban megy, a többséget sújtó nehézségek viszont alig akarnak enyhülni. A versenyben lemaradó államokban pedig még égetőbb a baj. Így azután a hozzáértő elitek tudományát a lemaradó többség mind nehezebben fogad-

ja el a magáénak. A piaci logika elvi racionalitása egyre biztosabban nem a versenyben alulmaradók széles csoportjainak az igazsága. Ami ennyire fáj, az nem lehet helyes szerintük. Ezzel azonban lényegileg szembekerül a gazdasági észszerűség követelménye a tartalmi demokrácia igényével.

A 2008-as válsággal egyszerre összegyűltek a korábbról induló gondok. A közvetlen pénzügyi bajokat tulajdonképpen hamarjában sikerült megoldani. Csakhogy ezek mérséklődésével is, minden jegybanki stimuláció ellenére, régóta nem látottan szerény a gazdasági növekedés. Fokozódott viszont a társadalmi polarizáció. Az 1989 előttinél lényegesen inkább befolyásolják a világot a Nyugat eszméi, miközben a Nyugat államai gyengének tűnnek a globális konfliktusok megoldására. A régi elitek érzéketlennek látszanak az emberek évtizedes gondjait illetően. A tömeges migráció tapasztalata pedig tovább rontotta a hagyományos európai vezetők megítélését. A közéletet olykor másfél évszázada, de legalább az ötvenes évek eleje óta irányító pártok problémamegoldó képességébe vetett hit általánosan megbomlott. A régi politikai erők megingásának mértéke országonként eltérő, ám jelenségei szinte mindenütt érzékelhetők. A korábbi rendszerépítő konszenzust a legkülönbözőbb irányból kikezdő erők viszont általában virulnak.

Ahogy a hetvenes évek közepére elfáradtak a korábbi jóléti állami megoldások, most a sokáig eredményesnek tetsző neoliberális konszenzus bomlott meg. A pénzügyi válság után elakadt a globalizáció előrevivő lendülete. A legkülönbözőbb természetű, mindenfelől összegyülekezett bajok keresnek orvoslást. A kimódolt PR-üzenetek évtizedes hamisságában megkopott hitelű régi politikai elit azonban inkább csak botladozásra képes. Erejének javát kitölti hatalmi státusának védelmezése. A középrétegek évtizedes biztonságvesztése után nincsen hihető elképzelése a romlás megfordítására.

Ám a régi nagypolitikán kívülről indult új politikai kezdeményezések sem átfogó racionális megoldási javaslatokkal hódítanak. Inkább csak belekiáltják a hagyományos elitek képébe sokak haragját. Újól kimondják: a tudományosan helyénvalónak és szakpolitikailag előrevivőnek mondott világ racionalitásának következményei a vesztesek számára elfogadhatatlannak. Az évtizedek óta romló helyzet valódi okait csupán a bajokat elszennvedő széles társadalmi csoportok értik igazán. Az iskolázottabb csoportok doktrinális tudásánál szerintük előbbre valók a hétköznapi élet észlelésein alapuló hitek és meglátások. A valódi demokrácia nem az elitek logikájának, beszédmódjának és tabuinak uralmát, hanem a többségi vágyak és remények nyers szókimondással való kifejezését jelenti. Az igazi népuralom végre a valóságos állampolgári igényektől vezérelt politikusok kormányzását hozhatja szerintük, amely jobb életet nyomban talán nem is, de felelősöket, bűnbakokat és főleg érzelmi támogatást már azonnal adhat híveinek.

A régi pártok és elitek a maguk logikáját, világképét kérik számon az új kezdeményezéseken. Mivel a saját racionalitásuk mércéjével azokat bán-

tóan alkalmatlannak találják, nyomban különösebb megfontolás nélkül populistának minősítik kihívóikat. Pedig heves egybehangzó támadásaikkal jobbra csak hitelesítik a régi világuk ellen fellépőket. A fennálló viszonyok között alulmaradó emberek számára éppen az elitek rohamai igazolják, hogy az új kihívók minden létező gyanúok ellenére az alul lévő oldalon politizálnak. Nemcsak beszélnek, hanem alkalmasint majd tesznek is a szükséges változásokért, ha már a régi nagyságok csaknem kivétel nélkül ennyire ellenségesek velük.

A HÉTKÖZNAPI GONDOLKODÁS FELÜLKEREKEDÉSE

A képviseleti demokráciák virágkorában jobbra az elitek mértékadó intézményei határozták meg az események interpretálásának módozatait. A nagy nyilvánosság belépőkapuit a nyomtatott sajtó patinás lapjainak egymással élénken versengő szerkesztőségei ellenőrizték. A racionális okfejtés végső hivatkozási alapjának pedig a tudomány tekintélye számított. Az újságírásban módszeresen elkülönítették a történetekre vonatkozó tényállításokat és a közéleti véleményeket. A hírek és tudósítások akkurátus pontossága a szavahihetőség mércéjének számított, és így komoly üzleti érdeket jelentett. De a kommentár- és a véleménycikkektől is elvárták az érvelő, elemző, visszafogott látásmódot.

A racionálisan okfejtő és a tényekben ellenőrizhető állításokkal élő hagyományos polgári újságírás közvetlenül kétségkívül csupán a műveltebb középosztálybeli publikum körében hatott. A kezdettől létező bulvárújságírás már szabadabban kezelhette tényállításait, feltétlen szenzációkeresésével inkább szórakoztatott, mint informált. Jelentékeny befolyást gyakorolt jókora közönségére, mégsem lehetett teljesen komolyan venni. A televíziózás elterjedésével hatalmasra növekedett a populárisabb véleményformálás hatóköre. Ám ettől még a politika főszereplőinek valamiként a mértékadó sajtóban is tanácsosnak számított igazolniuk fellépésük megokoltságát.

A racionálisan érvelő, az elemi tényeket tisztelő újságírás jelentősége már a 20. század elejétől, a tömegdemokráciák korától csaknem folyamatosan csökkent. Az elvileg egységes nyilvánosság egymással kevésbé érintkező részekre hasadozott, amelyekben a valóság értelmezése politikai táboronként alapvetően különbözhetett. A lényegi szerkezeti fordulatot azonban végül az internet forradalma hozta el. Ez hatalmas arányban demokratizálta a kommunikációs térbe való belépés lehetőségét, leértékelte a régi mértékadó sajtó beléptetőkapu-szerepét. Általában egyetlen, a hatás maximalizálására törekvő írásmódban egyesítette a tények és a vélemények közlésére, valamint a szórakoztatásra szolgáló, a hagyományos polgári újságírásban elkülönült műfajokat. Az új kommunikációs fórumokon immá-

ron egyértelműen az érzelemnyilvánítás: a humor- és gyűlöletkeltés vált a tetszés elérésének legbiztosabb módozatává. Így a közönség válaszreakciói is kevésbé lehetnek racionálisak, inkább a buzgó azonosulás vagy a heves elutasítás érzelmi gesztusai következtek.

Az internet világa egyszerre a hétköznapi gondolkodás győzelmét hozta vissza a Nyugatnak a felvilágosodás kora óta erőteljes valóság- és ténytisztelete fölött. Az észszerű okfejtés elveszítette korábbi eredendő tekintélyét. A legszélesebb közönség jelentékeny hányada számára nem a valóságos történes számít ténybeli igazságnak, hanem inkább az, ami egybevág előzetes beállítódásaival. Bármilyen állítás remélheti tényként való tömeges elfogadását, amennyiben egy nagyobb közösség számára elhihető. Ezzel a tényleges történesek és az általánosító előítéletek egymással elvileg össze nem egyeztethető megállapításai egyetlen mozgósító erejű, érzelmetli ítéletté keveredhetnek. Ezek durván moderálatlan kimondása a leghatékonyabb módja az alapvetően egyetértő közegben a helyeslés elnyerésének.

A korábbi piaci polgári racionalitáselvárás a demokratizálódott új kommunikációs térben elveszítette korábbi uralkodó szerepét. A globális kapitalizmus igazságai egyébként is sokak számára elviselhetetlenek. Így azután a politikai siker minden eddiginél inkább múlik a mediánszavazók elfogultságainak intuitív felhasználásán. A politikai felemelkedés leggyorsabb útjának nem a régi racionalitásigény kielégítése, hanem az állampolgári hitek és remények mozgósítása látszik. Ezzel a vágyakhoz kötött hihető hazugság inkább számít tömegesen elfogadott igazságnak, mint a nem kedvelt tényleges valóság.

Az ellenőrizhető tényállítások és az ezekre építő racionális okfejtés tette lehetővé, hogy létezzen egybefüggő polgári nyilvánosság. A észszerű érvelés játékszabályainak elfogadása teremtette meg a kölcsönös kommunikáció előfeltételeit. Ennek metódusait tiszteletben tartva lehetséges egyáltalán a nagyon különböző gondolkodású állampolgárok között is a politikai véleménycsere. A ráció használata ennyiben olyan volt, mint a gazdaságban a pénz. Kicsérélhetővé tette az igencsak ütköző gondolatokat. Ha viszont a nyilvánosságban inkább érzelmetli minősítések hangzanak el, akkor azokra csupán hasonlóképpen lehet reagálni. A kölcsönös érzelemnyilvánítások egyszerűen megölik az egységes kommunikációs teret. Általuk a véleménycsere a hasonlókat gondoló emberek csoportjaira szűkül. Befelé érvényes gondolatokat megfogalmazó, kívülről viszont alig követhető fekete lyukakban folyik a diszkusszió. Ez pedig a legbiztosabb út a nyilvánosság egészének általános elbutulásához. Racionális érvelés már csak az egyébként is hasonló álláspontok megvitatásakor létezhet. Az eltérő vélekedések viszont egymás között már inkább az erő nyelvén, mind durvább állításokkal érintkeznek. Kölcsönös indulatnyilvánításokkal váltják fel az okadatolt argumentációt. Az egyéni okosság és a meggyőző kifejező erő mindjobban a másik tábor véle-

kedéseit szétzúzni kívánó minősítésekbe fordul. Az egyes fekete lyukakon belül az látszik a legbátrabbnak, aki a legkeményebben beszél a nem annyira megértendő, mint inkább legyűrendő külvilágról. A nyilvánosság alapvetően demokratikus hozzáférhetősége ezzel igencsak messzire vitt a vitaközö demokráciák kommunikációs ideáljától. Ezzel jelentősen hozzájárult a parlamentáris berendezkedések mostani egyensúlyvesztéséhez.

ÖRÖKÖS VESSZŐFUTÁSRA ÍTÉLVE

A jelentékeny részben marxi alapokon nyugvó újbaloldali elméletek szerint eleve determinált volt a dinamikus felzárkózásában bizakodó köztes-európai térség és benne Magyarország sorsa. (Első helyen Immanuel Wallerstein világregndszer-elmélete és Giovanni Arrighi munkássága alapján.) A tőkviszony vezérelte globalizálódó világgazdasági rendszer e teória szerint eleve az egyenlőtlen cserén nyugszik. A centrumországok civilizációjának csillogó idillje, átfogó polgárosodásuk és jogállami rendjük humanizmusa, mint a levél színe és fonákja, a legszorosabb összefüggésben áll a fél- és egész periféria államainak nyomorúságával, nyílt kizsákmányolásával és elnyomó hatalmi berendezkedéseivel. A kapitalizmus szerintük lényegénél fogva újratermeli a centrum és periféria viszonyait, az egyenlőtlen csere világgazdasági következményeit. A régi magországokban is csak egyszeri események, a két világháború pusztítása és a közöttük levő nagy világgazdasági válság utáni helyreállítási periódus gyors növekedése, valamint a jóléti államokban a nemzetállami keretek között végrehajtott nagyarányú újraelosztás vezethetett a középrétegek korábban ismeretlen mértékű kiszélesedéséhez. A globalizáció folyamatai és a neoliberais paradigmaváltás következményei azonban újra visszahozták a kapitalizmus régi törvényszerűségeit, a társadalmak erőteljes polarizációját és a középrétegek megrendülését.

A tartósan sikeres teljes felzárkózás a fenti világmagyarázat szerint a tőkés világgazdaságban egészen kivételes esemény. A világ országainak többsége az ismétlődő nekibuzdulás, majd a tartósabb reménytelenség stádiumai között vergődik. A nyugatos mintakövetés időszakai után csaknem szükségszerűen következnek a nemzeti különutas próbálkozások rendszerei. A felemelkedés általában csupán a félperifériális állapot elérését hozhatja, amely sokszor a periférikus helyzetnél is ingatagabb állapotot jelent. A hagyományos világukból kilépő társadalmakban általános vágyakozás keletkezik a világgazdasági centrum elérhetetlen civilizációs viszonyai iránt, és fájdalmas frusztráció támad az elért eredmények ellentmondásossága és az újbóli lecsúszás állandóan kísértő veszélyei láttán.

A feltörekvő országok önnön pozíciójukat folyamatosan aláásó állandó versengésben állnak a centrumországok befektetéseinek elnyeréséért, a

fejlettebb országok piacaira való bejutásért. Megszenvedik a szokványos tömegtermékek csekély jövedelmezőségét. Küszködnek belső piacaik szűkösségével. A vissza-visszatérő gazdasági zavarok, válságok legelőször és legmélyebben általában őket sújtják. A félperiféria társadalmi rendszerint erősen polarizáltak, a hatalmi és gazdasági kulcspozíciókat birtoklók, a külvilágra való nyitást hozzáértésükkel mozgató csoportok a centrumországok szintjén élhetnek, miközben a többiek minden iparkodásuk ellenére könnyen a periféria viszonyai között ragadhatnak. Szabályokat alig ismerő, kíméletlen a küzdelem a felemelkedés reményéért a közösségekbe nehezen szerveződő egyének között. Így azután a kevésbé sikeres országokban kivételes a nemzeti alapkonszenzus a követendő célokról és főleg az ezek eléréséhez szükséges gazdasági és politikai rezsimekről.

ÖNMAGUK ALAPJAI ELLEN FORDULÓ DEMOKRÁCIÁK

A mindenütt tapasztalható gyötrelmes belső ellentmondások szertartó politikai akaratok, alapjaikban ütköző világmagyarázatokat keltenek. Ezek könnyen kikezdek az alkotmányos hatalomgyakorlás törékeny egyensúlyát, és állampolgári igények özönétől túlterhelt, önpusztító demokráciához vezetnek ismétlődően. Szilárd, középre tartó politikai váltógazdaságok a centrumországokon kívül tartósan alig léteznek. Az országok többségében jobbra egyközpontú hatalmi szerkezetek elnyomó és manipulatív gépezetei tartják fenn az államot egybetartó elemi rendet. Az eredetileg hazájuk nyugatos átalakítását képzelő „ifjútörök” mozgalmak országuk periférikus helyzetének valóságába ütközve gyakran fordulnak keleties parancsuralomba. Ezek olykor a világpiacra nyitott céltudatos modernizációs diktatúrák, de erős belső kontrollhatalmak híján gyakrabban inkább mégis korrupt zsarnokságok, amelyek hatalmi eszközeikkel is megerősítik a társadalom szélsőséges polarizáltságát és az általános szegénység fennmaradását. Ha már a társadalom többsége számára nem lehetséges a gazdasági felemelkedés, a berendezkedő hatalmi elit önmaga és az ország legfelső tizenöt százaléka számára mégiscsak elérhetővé teszi a sikeres országok fogyasztási nívóját. Időnként a népesség aktívabb hányadát is részleteti hatalmi újraelosztása előnyeiből, viszont a nemzeti közösség többségét jelentő igazi szegényeket módszeresen megtartja elesettségekben.

A társadalmat erővel egybetartó államra tengernyi megoldatlan gond kezelése szakad. Az egyetlen hierarchiába szervezett uralmi gépezet kizárólag a csúcson túri meg a politikai tehetséget, egyébként pedig a végrehajtó közeg bántóan kontraszelektált kiválasztódásához vezet. A békésen leváltatatlan látszó hatalom az ország érdekeivel kevésbé számoló sérelmi magatartás és a felelőtlen agresszió felé hajtja a létező ellenzékét. Mind-

ez kiábrándítóan alkalmatlannak mutatja csaknem az egész politikai elitet. A periféria és félperiféria országaiban a politika tehetetlenségének képzete nem kis részben a felzárkózás eleve megoldhatatlan gondjainak következménye.

A hatalomgyakorlás durvasága kiáltó ellentétben áll a Nyugat jogállamainak szabadságjogokra épített rendezett civilizációjával, így a demokrácia hiánya gyakran a felzárkózás ismétlődő kisiklását előidéző végső oknak látszik. Ezért csaknem szükségképpen minden politikai küzdelem a fennálló hatalom elsöprésének igényével indul. Ami legkönnyebben akkor lehetséges, amennyiben egyébként is válság lép fel a világgazdaság megszokott rendjében. Ám a tartós felemelkedés reménye csupán röpké ideig tarthat. A baloldali elméletek szerint a globális tőkés világgazdaság lényegi átalakítása nélkül sem a nyugatos mintakövető időszak, sem a belső piacokra és az erőteljes állami újraelosztásra építő protekcionista szakasz nem hozhat megoldást. Az egyenlőtlen csere következményeként a periféria országai csak kivételesen képesek kitörni évszázados vesszőfutásuk ciklusából.

A baloldali elméletek jelentékeny része szerint a modern tömegdemokráciák kiegyensúlyozott középre tartását megalapozó széles középosztályosodás eseti történések következményeként válhatott három évtizedre általános trenddé a centrumországokban: az Egyesült Államokban, Nyugat-Európában és Japánban. A két világháború és a nagy világválság megcsapolta a nagy vagyonok jó részét. Az 1945 utáni helyreállítási periódus rendkívüli növekedése, a jóléti állam újraelosztási gyakorlata és védelme, a kommunista világuralmi törekvések kihívásával való szembeszállás logikája egyformán a középosztályba való felemelkedést hozták a népesség túlnyomó része számára. Ám a Nyugat „aranykorának” három évtizede után ez a modell beleütközött a növekedés határaiba. A hetvenes évek derekától stagflációba forduló világgazdaság bajaira egy időre megoldást hozó globális neoliberális doktrínák hatására a kapitalista gazdaság kezdett visszatérni az újra társadalmi polarizációt eredményező törvényszerűségeihez. Amit a tőkés világgazdaságba visszalépő hatalmas ázsiai országok versenye és általában a globalizáció folyamata csak tovább erősített.

Thomas Piketty nemrégén megfogalmazott tézisei szerint a kapitalizmus „alaptörvénye” a jövedelmi és főleg a vagyoni polarizáció. Amit tovább fokoz az alacsonyabb profitokat hozó gazdasági tevékenységeknek a centrumországokból való módszeres kiszervezése és a tömeges bevándorlás gyakorlata. A tőkeviszony a világ egészét átfogó erőteljes progresszív adók és szabályozás híján a globális kapitalizmus korában ismét kevesek gigantikus vagyonát, egyúttal sokak újbóli kiszolgáltatottságát hozza, amittől a centrumországokban is megingott a középosztályok korábbi biztonságtudata. Mindez megágyaz a legkülönbözőbb populista követeléseknek és a Nyugat régi magországaiiban is rombolja a centрупártok korábbi vál-

tógazdaságának előfeltételeit. Ezzel a második világháború utáni demokráciamodell elveszítette eddigi tartósnak látszó egyensúlyát a világ legfejlettebb országaiban is.

AZ EGYIKNEK SIKERÜL

Az intézményesült kizsákmányolást állításaik középpontjába helyező, olykor egyenesen globális gazdasági háttérhatalmokról beszélő legkülönfélébb bal- és jobboldali teóriákkal szemben a neoklasszikus közgazdaságtan a piaci versengés folyamatában lényegében feloldja az egyenlőtlen csere felvetését. Levezetése szerint a szabad piacra lépés és a joguralom következtében hosszabb távon végső soron mindenki azt kapja vissza, amit piaci teljesítménye alapján megérdemel. Megfelelő piaci feltételek és körületek között közhatalmi szabályozás esetén a többletprofitra való szakadatlan törekvés épphogy az örökös újítás, az állandó teljesítménykényszer és a felzárkózás legfőbb hajtóereje. A nyugatos kapitalizmus minden más társadalmi berendezkedést felülmúló dinamikájának legfőbb magyarázata legbiztosabban a profitőrekvések és a piaci automatizmusok erejében található meg. A globalizáció nemhogy kizárja, hanem ellenkezőleg, támogatja a később induló országok felemelkedését, aminek a legfontosabb előmozdítója éppen a fejletlenebb államok világgazdaságba való beemelése által elérhető többletprofit lehet. A modern vegyes gazdaságokban a demokratikus igényektől vezérelt állami szabályozás elégséges támogatást adhat a piacon kívüli közpolitikai, környezetvédelmi, egészségügyi, oktatási követelményeknek. A közhatalom védelmet, költségvetési támogatást nyújthat a piacon alulmaradók csoportjainak.

A neoklasszikus közgazdaságtan számol az „elmaradottság” vagy éppen a „közepes fejlettség” csapdáival. Ám a végső piaci harmóniát feltételező magyarázó elvének megfelelően alapvetően optimista képet ad a felzárkózás esélyeiről. Megítélése szerint minden ország felemelkedése alapvetően saját teljesítményén és a világpiacon követelményeihez való okos alkalmazkodásán, valamint a nemzetközi konjunktúra állásán múlik. A globális világgazdaságban a megfelelő személyi-képzettségi, kulturális, valamint intézményi feltételekkel bíró országok előtt nyitva áll a gyors felemelkedés lehetősége. A sikerhez be kell lépniük a világgazdaság rendjébe, és meg kell teremteniük a jól körülírható társadalmi feltételeket. Első helyen rajtuk: gazdasági és politikai teljesítményükön múlik sikerességük. A tőke- és technológiaimport nagyra növekedett lehetőségei miatt tulajdonképpen felzárkózni könnyebb, mint az élen haladni. Az utoléréshez elég lehet a mintakövetés, a kitartó exportoffenzíva, a tartós élenjáráshoz viszont folyamatosan meg kell küzdeni a piaci útkeresés állandó bizonytalanságaival.

Az utolsó kétszáz esztendő tényleges történéseit áttekintve aligha állapítható meg egyetlen tértől és időtől független tendencia a szegényebb országok felzárkózási lehetőségeit illetően. Akadnak időszakok, amikor bizonyos térségek reménytelenül helyben járnak vagy éppen leszakadnak, máskor és máshol viszont meglepően erős konvergencia érvényesül. Az alacsonyabb fejlettségi szinten álló országok tartósan magasabb növekedésre lehetnek képesek, mint az élenjáró magországok. A későn indulók, ha nem is törnek feltétlenül az élre, ám dinamikusán közelíthetnek az élmezőnyhöz. A hosszú távú, negyven-hatvan éves ciklusok létezése kevésbé bizonyítható, de ettől még tény a valós felzárkózási és demokratizálási lehetőségek állandó hullámzása.

A 18. század végén, a 19. század első felében gyorsan növekedett a piacgazdaságok logikáját alkalmazó és az ipari forradalmat előrevivő országok előnye mindenki máshoz képest. Aztán idővel megfordult a trend, és a reformjaikkal a felzárkózás saját kulturális hagyományaikhoz igazított modelljét megtaláló államok, például Vilmos császár Németországa, akár dinamikus élre törést mutathattak. Ám a két világháború között a centrum-országokat is megnyomorító válság ismét súlyosan megnehezítette a közepesen fejlett európai országok helyzetét. Néhány államban a reálbér és az egy főre jutó bruttó hazai termék a harmincas évek végre sem érte utol 1914-es szintjét. Az első világháború utáni demokratikus hullám hamarjában az ellenkezőjébe fordult. A társadalmilag polarizálódott, politikailag súlyosan megosztott országokban a demokratikus versengés önmaga alapjai ellen támadt, és olykor a polgárháborús végletekig fokozta a közéleti küzdelmeket. A negyvenes évek elejére sokaknak egyenesen úgy tűnt: egyedül a kapitalizmus káoszát és a parlamentarizmus tehetetlenségét meghaladó különféle totalitárius rezsimek mutatnak elegendő vitalitást a kontinentális Európa bajainak megoldására.

Ehhez képest az ötvenes-hatvanas évek a vegyes piacgazdaságok és a parlamenti váltógazdaságok szabályos diadalmenetét hozták. Ekkor emelkedtek a Nyugat, majd 1989 után az egész világ univerzális elméleteivé a neoklasszikus közgazdaságtan és az angolszász demokráciaelméletek kategóriái. Az 1950 és 1973 közötti időszakban egészen kivételesen kedvező felemelkedési lehetőséget kaptak Európában a szovjet hatalmi blokkon kívüli piacgazdaságok. A termelékenység növekedése kétszer gyorsabb volt a kontinens nyugati felében, mint a megelőző vagy rákövetkező évtizedekben (az előző időszak 2,4 és a mostani 1,1 százalékkal szemben 4,4). 1950 és 1973 között két-háromszorosára emelkedett az egy főre jutó bruttó hazai termék, Dél-Európában pedig a három-négyszeresére. Az élenjáró országok és a többiek közötti különbség néhány évtized alatt az első világháború előttinek a töredékére esett. Egy időre könnyebbnek bizonyult felzárkózni, mint a csúcson maradni. Finnország a hozzávetőleg a hazánkéval egyező

fejlettségi szintjéről az élmézőnybe került, Olaszország a nyolcvanas évek elejére egy időre megelőzte Nagy-Britanniát, Spanyolország tartósan átlagosan évi nyolcszázalékos növekedést ért el. A finn, az olasz vagy az ír felemelkedés megoldásai alapvetően különböztek egymástól, ám a szükséges kulturális és intézményi feltételeket megteremtő európai államok jó esélyt kaptak a közel teljes felzárkózásra. Azonban a konvergencia ereje a hetvenes évek dereka után előbb lelassult, majd az ezredforduló, de főleg 2008 óta újra divergenciába váltott át. Dél-Európa országai ismét távolodni kezdtek a régi magországoaktól, számos helyen súlyosan meginogtak a korábbi fejlődés eredményei. A keresők kilencven százalékának a reálbére a régió három országában is alatta marad a másfél évtizeddel korábbiaknak.

ELMARADT RÉVBE ÉRÉS

A szovjet táborba szorult Kelet-Közép-Európa számunkra fájdalmasan kimaradt ebből a növekedési lehetőségéből. A sztálini időszak rombolása után itt is megnyílt egyfajta kispolgári felemelkedést hozó fejlődés, széles tömegek emelkedhettek ki az évszázados szegénység bizonytalanságából. Kényszerű elkanyarodásukkal azonban Közép-Európa népei messze lemaradtak közvetlen nyugati szomszédjaiktól, és lényegileg más, a főhatalom által felülről mozgatott politikai kultúrába kerültek. 1989-ben bizonyosnak látszott, hogy a piaci fordulat egy időre jelentős visszaeséssel jár majd, az új viszonyokhoz való alkalmazkodás pedig jókora terhet jelent majd az egészen más körülmények között felnőtt embereknek. Ám megvolt a reménység, hogy nyitva a lehetőség, amellyel nem is olyan sokkal korábban a spanyolok és az írek még élhettek. De végül nem így alakult. Az igazán dinamikus növekedés és felzárkózás centruma immáron átkerült Délkelet-Ázsiába.

A régi Közép-Európa országai újra integrálódhattak a Nyugat államrendszerébe, másfél évtizedes várakozás után beléphettek az Európai Unióba. A társadalmi boldogulás lehetőségeit alaposan átformáló súlyos visszaesés után hat-nyolc reménykeltően dinamikus esztendő következett számukra. Ám a 2008-as világméretű válsággal felzárkózásuk mára elakadni látszik. A régió államai közötti fejlődési különbségek újabban csekélyre szűkültek. A növekedési ütem évi egy-két, legfeljebb négy százalék, ami a harmadát, de sokszor a negyedét sem éri el az 1989 előtt időszak valóban felemelkedő európai országai vagy Dél-Korea és Kína korábbi eredményeinek. Amennyiben a felzárkózás mércéjének az olyan sikert tekintjük, amelyet mondjuk a finnek vagy az olaszok értek el 1950 és 1972 között vagy a spanyolok 1965 és 1990 között, akkor a térségen belüli korábbi jelentékeny eltérések ellenére a csaknem teljes konvergencia sehol sem látszik közelinek.

1950 és 1976 között Ausztria teljes gazdasági növekedése 329, Spanyolországé 394 százalék volt. Ugyanez 1990 és 2016 között Magyarországon 38, Csehországban 54, Szlovákiában 76 százalék, miközben Ausztria ez alatt 49 százalékkal növekedett.

Az elmaradó felemelkedésnek nyomban megmutatkoztak a politikai következményei. Különböző mértékig, de mindenhol zavarok támadtak a demokratikus intézményrendszerben. Meglehetősen eltérő szinten és módon, ám valamennyi országban erőre kaptak a nyugatos megoldásoktól kezdettől idegenkedő elképzelések. Immáron többfelé ők adják az irányt, és az európai felzárkózás sikereit elindító pártok kiestek a kormányzati hatalomból. A sokáig kifejezetten eredményesnek számító Szlovákiában még a parlamentből is. Helyükre a nemzeti különutak, a korábbi doktrínák szempontjából irracionális politikát hirdető erői kerültek. A nyugatos példakövető hullám ellaposodásával évszázadok óta ismétlődő módon a térség jelentékeny hányadában a közélet átváltott a nemzeti öncélútságot hirdető, a külső elvárásoknak óvatosabban vagy dacosan ellenszegülő szakaszba.

Lassan három évtized alatt Köztes-Európa egyetlen országának sem sikerült a teljes felzárkózás. A különböző államok eredményei számottevően eltérők. Kiindulópontjukhoz képest az észtek vagy a szlovákok messzebbre jutottak, mint mondjuk a bolgárok vagy a horvátok. Ám a társadalmi és politikai problémák a térség egészében meglehetősen hasonlóak. Kezdetben hazánkat sokan látták a piaci reformok élenjáró államának, mostanra viszont csupán az ismétlődően fegyveres konfliktusokba bonyolódó Szerbia felzárkózási teljesítményét előzzük meg jelentősen.

A hetvenes évek dereka óta rendszerváltságról rendszerváltságra bukducsolódó Magyarország bizonyult ismét az egyik olyan államnak, ahol először mutatkozott meg az új trend. Az elmúlt évszázadban nemegyszer voltunk lényegi folyamatok úttörő országa. A proletárdiktatúrába forduló első magyar tömegdemokrácia kudarca után a Horthy-rendszer egy olyan európai tendencia egyik első megjelenése volt, amely később sokfelé talált folytatásra. 1953-ban részben nálunk indult el és utóbb egészen Kínáig ért el a felemásan újrapiacosító reformkommunista teória. 1989-ben is Lengyelország és hazánk számított a politikai fordulat két élenjáró államának. Az Orbán-rendszernek most is számos irányjelző vonása mutatkozik. A magyar fejlemények nagyszámú hazai eltéréssel, köztes-európai durvasággal jelentkeznek, ezek mégis általában az itthoni állapotoknak megfelelő erőteljes megjelenései a térség és a világ egészét átható mozgásoknak.

KELETTŐL NYUGATIG, DE SZÍVESEBBEN VISSZA

1989-ben még élt a bizakodás, a régi komország végleg megállapodhat a Nyugat partjainál. Negyedszázaddal később az új berendezkedést építő kormányfő már a tényleges köztes-európai helyzetre, a komország létrehozása a maga közéleti vízióját. A kompra magára kísérli meg felépíteni rendszerének bevezetését várát. Orbán Viktor ma a leginnovatívabb politikus a régióban, számos követője akadt a térségben. Stratégiájának lényegét a Nyugat alkonyának évszázados tételére alapítja, eltökélten hiszi, hogy megoldásaival példát adhat nem pusztán a régióknak, hanem akár az egész válságba került világnak. Magyar vezetőként Tisza István óta először ismét részben világpolitikai játszmát játszik. Ám a komország státusra bajosan lehet maradandó várakat emelni. A köztes-európai világot évszázadok óta keserves belső ellentmondások feszítik. Ahogy évszázadok óta mindig, az ország ezúttal sem léphet ki térségbeli determinációjából, de az már a magyar állam vezetőinek személyes felelőssége: milyen irányban keresik a még elérhető megoldásokat. Orbán Viktor pedig már jó ideje az állampolgárok értékvilágának az árnyékosabb oldalára építkezik.

A magyar társadalom sikertelensége újra találkozott az egész régió felzárkózásának megrekedésével, majd végül a Nyugat 1945 utáni modelljének meggingásával. Ekként az orbáni kísérlet nemzetközi jelentőségre tett szert. A miniszterelnök akarva, nem akarva az „unortodox megoldások” egyik európai elindítója lett. Ennek megvannak a legitimációs előnyei számára, de mindent egybevetve hosszabb távon erejét meghaladó kihívások elé állíthatja rezsímjét. Egy szerény erőforrásokkal bíró kis ország rendszerépítési próbálkozása valamelyest a térség egészének, mi több, érzékeny pontokon a Nyugat összes országának ügyévé emelkedett. Ami a Fidesz-hatalom egyébként is temérdek belső feszültségét további, hazánkból alig befolyásolható elemmel gyarapítja.

A magyar miniszterelnök a nyugati hatalmak befolyását hazánk keleti kapcsolatainak gyors kiépítésével próbálja egyensúlyba hozni. Ám ettől még nem kíván újfent Kelet-Európához csatlakozni. Politikáját inkább a komország szerepre alapítja. Nem érez senki, így a nyugati szövetségesek iránt sem értékalapú szolidaritást. Általában sincsenek számára megkérdőjelezhetetlen értékek, csak hatalompolitikai előnyök. Vértel hazai politikai vállalkozóként egyformán begyűjteni próbálja rezsímje számára a nyugati szövetségi rendszerből és a keleti kapcsolatokból az összes lehetséges hasznot. Csakhogy legfontosabb keleti partnerének, Oroszországnak szinte kizárólag a nyugati együttműködés cserben hagyását tudja ellenszolgáltatásul felajánlani. Amit érthetően sem a nyugati, sem a térségbeli szövetségeink nem nézhetnek jó szemmel.

Az Orbán-rendszer a hazai nyugatos vágyakozások és a keleties beállítódások közötti ellentét közepette próbál tartósan elmozdíthatatlan hatalmat felépíteni. Politikájával önmaga és az ország elérhető legnagyobb szuverenitását, hajdani térségbeli iránymutató középhatalmi szerepét reméli visszaszerezni. Egész konstrukciója jellegénél fogva ingatag, ám hatalmi funkcióit egyelőre hiánytalanul betölti. Az Orbán-rendszernek döntő társadalompolitikai eredményei nincsenek, belső és külső ellenfelei mind eltökéltebben bírálják. Felépítése és tartós működtetése mégis jelentős hatalompolitikai teljesítmény.

Orbán Viktor szembenézett a hazai demokrácia ellentmondásaival, és saját hatalmi céljait követve eltökélten átlépett a korábbi nyugatos konszenzuson és számos szakértői véleményen. Eleven politikai ösztöneivel nem rémült meg a kockázatvállalásától, szakított a külső mintakövetéssel, és saját megoldást keresett a maga hatalmi problémáira. Már akkor a mostanra a Nyugat egészét átható mozgások szellemében cselekedett, amikor ezekből még alig látszott valami. Két évtized kudarcai után nálunk a felemelkedés hihetőbb eszközének tűnhetett a legkülönbélebb 1989 előtti kormányzati módozatokhoz való visszatérés, mint a piaci kapitalizmus versengésében való helytállás. A magyar miniszterelnök megfogalmazásait, a nyugatos példákön átlépő megoldásait számos térségbeli, sőt nyugat-európai politikus véli előrevivőnek. Csakhogy minden innovatív ereje ellenére kevésbé ad valóságos orvoslást a magyar felemelkedés újbóli kudarcára. Amire, meglehet, Köztes-Európa és a világgazdaság jelenlegi helyzetében egyelőre nincs is érdemi megoldás. Az Orbán-rendszer célja mégis az, hogy az ország tartósan együtt tudjon élni megoldatlan bajaival.

A Fidesz-hatalom elsősorban felelősöket, bűnbakokat és legyőzendő ellenségeket kínál a közvéleménynek. Nem annyira a valóságos felemelkedés eredményeivel tartja egyben az országot, hanem a politikai főhatalom eszközeivel: centralizációval és félelemkeltéssel, a javak és életlehetőségek folyamatos újraelosztásával fogja össze a társadalmat. Sokszor egyes vállalkozások és munkavállalói csoportok mélységéig befolyása alatt tartja a gazdaságot. Megtörte, illetve hierarchiája alá vetette az ország legtöbb oligarcháját. Felülről adott pénzzel és más állami preferenciákkal próbálja felemelni az új nemzeti vállalkozói réteget. Ám az erőforrások hatalmi preferenciák szerinti szétosztásának rendszere a mindenkori hatalomhoz igazodó, járadékvadász magatartások jutalmazásával inkább eltávolítja a hazai gazdaságot a valóságos piaci versenyképesség megszerzésétől.

Az Orbán-rendszer az állampolgárok széles csoportjai számára hihető eszközökkel keresi a sikert. Sokak régi beállítódásain, vágyain és indulatain alapuló identitáspolitikája régi hiteket és mítoszokat hoz újra mozgásba. Alig számít állításainak tényleges valóságtartalma, amennyiben igazodnak az állampolgárok számottevő részének előzetes elképzeléseihez. A kor-

mány propagandája szilárdan hiszi: keresztülhazudhatja magát a végső, nemzetmentő politikai igazságig. Váltig felnagyítja az olykor valós eredményeket, néha a legelemibb tényeken is átlépve szabályos párhuzamos valóságot teremt táborának. A Fidesz-hatalom a hétköznapi ész lázadása a felvilágosult elíttek racionalitásképe ellen.

A miniszterelnök válságkorszakban ad cselekvőképes kormányzást és meglehetősen közéleti állandóságot az országnak. Erővel és manipulációval, de egybetartja a sikertelenségétől frusztrált, orientációját veszített, többszörösen megosztott és gyűlölettömeggel eltelt társadalmat. Ennyiben a két világháború közötti erős európai vezetőkhöz hasonlítható a törekvése. A maga agresszívén kiszámíthatatlan módján stabilitást ígér az eredendően instabil köztes-európai helyzetben, amely eredményt a Nyugat országai is érdeküknek vélhetnek. A miniszterelnök folytonos győzelmei azonban könnyen bizonyulhatnak utóbb zsákutcában elért diadaloknak. A magyar társadalom végső gondjai a nyugatos megoldásoktól való eltávolodással minden eddigi történelmi tapasztalat szerint gyógyíthatatlanok. A kormányfő kivételes hatalompolitikai eredményessége idővel súlyos nemzeti kudarc megalapozója lehet.

Orbán Viktor egész harmincesztendő közéleti pályája alatt közéleti felemelkedését, politikai szuverenitását kereste, kipróbált csaknem minden létező politikai szerepet és felfogást. A hétköznapi, gyakorlatias megfontolások alapján a miniszterelnök habozás nélkül átlépett bármilyen elvi vagy tudományos doktrínán. A radikális bázisdemokratikus aktivizmustól jutott el előbb a piaci kapitalizmus eltökélt támogatásáig, majd utóbb a jelenlegi hatalmi gyakorlatához. Mindenkor a maga és a családja sikerét kereste eltökélt agresszivitásával, ám közben a választók vágyainak kivételes ismerete alapján építette hatalmát. Politikai teremtménye folyamatos interakcióban született az ország közvéleményével. Folyamatosan elhagyta az akadémiai világtól szerzett tudását, és mindinkább a személyes élettapasztalataira és valóságismeretére alapozott, de a túlerőnek mindenkor engedett.

KONSZOLIDÁLHATATLAN TELJHATALOM

Az ország felzárkózásának kudarcából keletkezett Orbán-rendszernek az elégedetlenségek szabályos áradatával kell szembenéznie. A hatalom a heves ellenvéleményeket ismétlődően megkísérli szembeállítani, megosztani, ám ezeket teljességgel paralizálni sosem tudja, azok újra és újra előtörnek. A miniszterelnök senkinek sem adhatja át kivételesen centralizált, ezért felülről akár egészen más politika vitelére is könnyen átprogramozható hatalmát. Ezért saját tartós hatalomgyakorlása mindent megelőző prioritás számára. A legkisebb esélyt sem hagyhatja ellenzéke kormányra kerülésére, és

tartania kell bármiféle szabad közéleti mozgástól is. Az időről időre fellobbanó tiltakozó megmozdulások a lendületes indulás után általában gyorsan elenyésznek. Ám sohasem lehet előre tudni, melyikükből lehet a rendszer egészét kifordító archimédeszi pont.

Az Orbán-rendszer létezésében benne van a több évtizedes fennállás lehetősége, ám működését állandóan megkísérti a gyors és csúfos bukás esélye. Összes politikai diadala, ismétlődő kétharmados parlamenti többsége ellenére váltig a teljes összeomlás réme fenyegeti. Rendszerének legcsekélyebb megingása is olyan lejtőre taszíthatja, ahonnét már nem képes visszakapaszkodni. Ezért állandóan szűkíteni szükséges a felülről még nem ellenőrzött közéleti terek szabadságát. Örökös kampányaival folyvást mozgásban kell tartania a maga táborát. Csakhogy ezzel a Fidesz-hatalom logikája nem ad elégséges mozgásteret az autonóm kezdeményezéseknek. Ezek egyre biztosabban csupán a rendszer ellenében tudják elképzelni kívánatos jövőjüket. Így azonban a legmarginálisabb elégedetlenségek is gyorsan rendszertagadóvá emelkedhetnek.

A hatalom egy pillanatra sem nyugodhat: újabb és újabb ellenfelek felmutatásával kell életben tartania közönsége követőkészségét. Folytonosan javakat és jövedelmeket, társadalmi pozíciókat kell újraosztania nemcsak szűkebb táborának, hanem különösen a négyévenkénti voksolásokhoz közeledve a választóközönség szélesebb körének. Kellő növekedés hiányában ezt többnyire csak mások javaiból és jövedelmeiből, „rezsicsökkentéssel” vagy minimálbéremeléssel, különadókkal teheti. Mindezzel azonban állandósul rendszerében a belső ellentét, sosem képes visszatérni a jogbiztonság rendjéhez, hatalmát nem képes véglegesen konszolidálni. Amivel pedig akaratlanul is gyengíti az ország végső teljesítőképeségét.

Az Orbán-rendszer e dinamikája ellenére sem diktatúra. A Fidesz-hatalom állandóan csorbítja a hatalomváltás lehetőségeit, korlátozza a társadalomban megmaradó pluralizmus megnyilvánulásait. Szép számmal akadnak zsarnoki vonásai, nem idegen tőle a hatalmaskodás, ám nem azonosítható közvetlenül a keleties egyközpontú rendszerekkel. Számottevően több pluralizmus, nyilvánosan ellentmondó akarat marad meg benne. Működésében helye van a központilag nem ellenőrzött piaci és közéleti mozgásoknak. Ezek rugalmasságukkal, külföldi tőkebevonásukkal gazdasági növekedést adnak. Minden kihívásukkal együtt feszültséglevezető, biztonsági szelepként pusztán szókimondásukkal enyhítik a rendszer ellentmondásait. Folytonosan korrekciókra készítő érdemi visszacsatolásokat visznek a rezsimbe. Legyőzendő ellenfélként is szükség van rájuk, miközben a főhatalmat nem könnyen válthatják le. Így az Orbán-rendszer minden centralizációja ellenére intelligensebb, innovatívabb és alkalmazkodásra képebb lehet keleti partnereinél.

ELÉGEDETLENSÉGEK ÁRADATÁBAN NAGYRA NÓTT FŐHATALOM

A főhatalom leválthatatlanságát nagyszámú közjogi megoldás támogatja, ám eredményességükhöz az ellenzék alternatív víziójának hiánya és végletes megosztottsága is szükséges. A nyugatos mintakövetés hitelvesztésével az opozíciónak nincs átfogó története arról, miként tenné jobbá az átlagválasztók életét. Eltökélt ellenfelei is sokszor a kormányfő megoldásait másolják. A Fidesz bázisának magjában erős a hit a választott modell lényegének helyességében. A nyugatos piaci kapitalizmus elvetésében biztos többsége van a kormánynak. Erről az alapról a tapasztalatok szerint nem könnyen lehet kikezdeni a hatalom táborát. Más erős politika meg egyelőre nincs. A miniszterelnök bravúrosan játszik a magyarok szorongásaival. Hatalmi helyzetében is magához ragadta a hagyományos kurucos sérelmi politika eszközeit az ellenzékétől, és folyamatosan használja Brüsszel, a külföldi befektetők, Soros György és még sokan mások ellen.

A politizáló közönségben a Fidesz elkötelezett publikuma csupán a legnagyobb kisebbség. Ám a kormánnyal jobbára meglehetősen békétlen többség számos egymással is ütköző további kisebbségre bomlik. Számos törésvonal szabadalja darabokra a közvéleményt. Egészen más a különböző generációk élettapasztalata. Az ellenzék legalább három-négy tartalmilag jól elkülönülő tényezőre szakadozik, de az egymáshoz közel álló irányzatok is sokszor egymással élénken rivalizáló szervezetekre bomlanak. Az idősebb nemzedék haragját még leginkább a kádári gyökerű régi baloldal szervezetei képesek mobilizálni. Ám a negyven alatti korosztályok már alig figyelnek a hagyományos baloldal máig elsüllyeszthetetlennek látszó erőire. A fiatalabb választók különösen megosztottak, preferenciáik megoszlanak a nemzeti radikalizmus és a zöld antikapitalista csoportosulások, valamint az újabban aktivizálódó, a globalizáció előnyeit ismerő és használó fiatalok mozgalmi között. Az elégedetlen többség így négy ellentétes irányzatra, és még több, a létezésért is folyamatosan megküzdő szerveződésre bomlik. Az egymáshoz tartalmilag legközelebb álló kezdeményezések egymásnak olykor a legnagyobb vetélytársai.

A magyar állam lassan visszaálló végső integráló-koordináló szerepköre rendkívüli hatalmi erőforrásokat ad a kormánynak, ugyanakkor a végtelig túl is terheli a politikáját. Minden társadalmi nehézségért, elhatározásért végső soron a miniszterelnök lesz a felelős, aki kivételesen központosított rendszerében alig képes hatáskörét delegálni. Alkalmazhat végrehajtó közegeket és hivatásos „pofozóembereket”, ám a végső felelősségtől aligha menekülhet. Az elégedetlen állampolgárok máris minden baj okozójának látják a sokszor csaknem sátáni vonásokkal felruházott kormányfőt.

Az Orbán-rendszer dinamikája állandóan provokálja a táborán kívül maradókat. Akik ellenérzéseiket egyre inkább folyamatos „orbánózással”

fejezik ki. Nem érvelnek a rendszer intézkedéseivel szemben, hanem felmutatják haragjukat. Az ellenzéken belül csaknem szükségképpen beindul a versengés az egyre élesebb minősítések kimondásának dicsőségéért. A végén már alig marad helye az emberi szónak, csak a tiltakozás gesztusa marad, amely akár az artikulálatlan füttyszóig juthat. Ez tökéletesen kifejezi az ellenzéki publikum indulatait, ám egyúttal mozgósítja a miniszterelnök híveit is. A Fidesz eltökélt táborában igazolhatja a hatalom akár durván jogkorlátozó ellencsapásait is. Pedig számtalan a kétely a miniszterelnök politikáját illetően a kormánytöbbség szavazói körében is.

A Fidesz legelkötelezettebb támogatói szerint ennek az ellenzéknek a miniszterelnök semmiképpen nem adhatja át az országot. A közéleti szembenállás gyorsulón eszkalálódik, ezzel egyre kevesebb tér marad a polgári nyilvánosság racionálisan érvelő, a nyilvánvaló tényeket tudomásul vevő diszkussziójának. A kölcsönös gyűlöletnyilvánítás uralja a hazai közbeszédet. Olykor a hatalom alighanem szándékosan provokálja az ellenzék a demokráciavédő fellépésre. A folytonos „orbánózás” elbutítja az ellenzékét. Az állampolgárok nagy részét elérő nyilvánosság darabokra hasadozott. Mára alig maradt a többség számára egyformán követhető fórum, mérvadó személyiség. A magyar közönség nem képes piaci alapon finanszírozni nyilvánosságának intézményeit. A hazai sajtó nagyobb részét különböző oligarchák, illetve az állami hirdetések pénzelik. A legtöbb közéleti csoportosulás a maga külön „fekete lyukában” jobbra csupán a sajtójainak beszél. Márpedig ez is az Orbán-rendszer elmozdíthatatlanságát támogatja.

ZSÁKUTCÁBAN VALÓ DIADALMENET

Az ország ismétlődően nekilendül, ám egy évszázada nem képes továbblépni régi felzárkózási gondjain. A térség többi országához képest hazánk hol jobban, hol lényegesen rosszabbul teljesít. Ám lényegileg mégis osztozik egész Köztes-Európa tartós félsikerében. A mindenkori magyar vezetőréteg kevéssé tudott hozzájárulni az ország bajainak végső megoldásához, ám a térségben kivételesen tehetségesnek bizonyult a hatalmát egy időre leleményesen megszilárdító megoldások feltalálásában. Az ismétlődően felzárkózási zsákutcába jutott országok között a hazai politikai elit általában kifejezetten élenjáró az új hatalmi szerkezetek bevezetésében, tesztelésében, végül bizony teljes elbukásában is.

A magyar közélet visszatérő toposza a mindenkori uralkodó osztály alkalmatlanságának felvetése. A rá váró feladatok nagyságához mérve számos kortárs tartotta már a 19. századi reformkori vezetők felkészültségét is kétségesnek. Utóbb széles körben elfogadott állítássá emelkedett a dualizmus elitjeinek nemzedékről nemzedékre szóló hanyatlásának tétele. A mo-

dernitás századfordulós betörése óta visszatérő igény a minden elemében meghaladni remélt jelen hatalmasainak eltakarítása. A két világháború között a rövid konszolidáció után egyre erőteljesebb volt a korszellemet megérteni nem képes „vén csákyások” leváltásának követelése. A Fidesz második rendszerváltása alapvető cseréjét hozta a közigazgatás felső és középvezetőinek. Orbán Viktor és a Fidesz ötvenes éveiben járó induló politikusi gárdája egyetlen beállt nyugati demokráciában sem számítana koros vezetőnek. A Fidesz-hatalom közigazgatási és médiakáderei, szakértői kifejezetten fiatalok, nagy arányban a harmincas generációból származnak. Az országot egyre inkább a nyolcvanas évek második felétől iskolázott vezetőcsoportok irányítják. A rendszerváltás óta a hazai elit ismétlődő hullámokban meglehetősen gyorsasággal változik. Képzettségének az összes statisztikai mutatója sokat emelkedett, miközben a magyar közélet kultúrája alighanem végig lefelé tart.

Az egymásra következő tizenegy politikai rezsimváltozás, világháború, holokauszt, emigráció és kitelepítés, majd a kommunizmus pusztítása csaknem szétzúzta a hagyományos nemesi és polgári elitcsoportokat nálunk. Ezzel állandósult a kulturális értékelhalmozás fáradalmas folyamatainak örökös megszakadása. Ennek következményeként kivédhetetlen volt a folyamatos műveltségi és morális romlás, a sorozatosan kerékbe törő életpályák sokasága és a közvélemény ítélőképességének szüntelen zavara. A kudarcos országban csaknem szükségképpen ismét hódítanak az egytényezős felelős-kereső magyarázatok és a politikai elit teljes cseréjét igénylő újabb követelések. A valós közéleti felelősség megállapítása nélkül aligha lehetséges a bajok okainak megértése. A felzárkózás eredménytelenségét valójában temérdek tényező egymásra hatása magyarázhatja. A sikertelenség egytényezős leírásai azonban rendszerint a felelősség megállapítását célzó közéleti küzdelem termékei. A magyar közvélekedés folytonosan olyan feladatok megoldását várná el a mindenkori politikától, amelyeket az már aligha teljesíthet. A politika örökös hazai túlterhelése ismétlődően hozzájárul az ország következő irányítvesztéséhez és ebből következő csalódásához.

A HATALOMPOLITIKAI MEGFONTOLÁSOK AZ ELSŐK

A stagnáló vagy éppen tartósan lemaradó gazdaság mellett, magabiztos középosztály nélkül, túlságosan szegényekre és gazdagokra hasadó társadalmakban nehezen működhet szilárd demokrácia. A tengernyi gondtól frusztrált állampolgárok ellentéteit csak tovább élesítheti a plurális demokráciák erőteljes közéleti versengése. A fékek és ellensúlyok mechanizmusa elemi alapkonszenzus nélkül érdemileg csorbíthatja a kormányozhatóságot. Ezen a mégoly körültekintően kimunkált alkotmány is csupán keve-

set segíthet. Különösen törekények lehetnek azok a berendezkedések, ahol kezdettől nem vált a demokrácia elindítása a nemzeti közösség többségének együttes ügyévé.

A sikertelen feltörekvő államok jellegzetes hatalmi szerkezete a politikai váltógazdaság nélküli rezsimek valamelyik formája. Ezek megfékezhetik a szembenálló akaratok rombolását, biztosíthatják az elemi rendet és alátámaszthatják az egyes szakpolitikák koherenciáját. A sikertelen demokráciákban a racionális érvelés logikája, a tény- és véleményállítások különbségtétele csaknem teljességgel elveszíti reguláló erejét. A közélet alárendelődik a barát és ellenség megkülönböztetésnek. A nyilvános állítások legfőbb mércéje: előrevizik-e a főhatalom akaratát vagy szembeállnak azzal. Döntően csupán a nyomás és ellennyomás ereje számít. Ilyen helyzetben a fékek és ellensúlyok rendszere csak eszköze a határokat egyre kevésbé ismerő hatalmi harcnak. A kudarcos országokat szerteszét feszíti az elégedetlenség áradata és az ebből következő egymásnak feszülő gyűlölettömeg. Csaknem valamennyi közéleti erő megkérdőjelezi a másik demokratikus legitimitációját, és a túloldal bűnöseinek eltűnéséhez köti az ország megnyugvását. Amiből csupán mind élesebbé váló politikai harc és ismétlődő rendszerváltoztató igények következhetnek. Így a hatalmi szempontok elsődlegessége alig hagyhat helyet a dolgot magát néző kormányzati szakpolitikáknak. Egyedül a rendszeren belüli alapkonszenzust elfogadó politikai erők között lehetséges veszélyes ütközések nélküli parlamenti váltógazdaság. A nyugatos polgárosodást és nyílt társadalmat óhajtó, valamint a bezárkózó, nemzeti öncélúságot kereső, államközpontú kormányok aligha változthatják egymást négyévenként. Mindkét oldal okkal érezheti, riválisa minden eredményét lerombolná. Ezért felhatalmazása van újabb határokat átlépő eszközökkel is szembeszegülni közéleti ellenfelének.

INGATAG HATÁRVIDÉKEN

A Fidesz kormányzása inkább következménye, semmint oka az ország sikertelenségének. Esetleges bukása önmagában nem oldhatja meg a gondokat, hanem csak lehetőséget nyit más megoldások keresésére. Az ellenzék feltételezései szerint a politikai váltógazdaság és a hatalommegosztás helyreállítása önmagában elindíthatná az országot a polgárosodás felé. Ám ez kétséges remény. A magyar társadalom hosszú ideje tartó kudarcosozata igencsak megnehezíti a szertetartó állampolgári akaratok demokratikus egybetartását. Nálunk ellenzékben mindenki demokrata, hatalomra lépve azonban már kevésbé szíveli a fékek és ellensúlyok erejét. Magyarország gondjai nem kis részben határhelyzeti létezéséből fakadnak. Az ország ezer éve él közvetlen szimbiozisban a Nyugat államaival. Sóvárog viszonyaik

íránt, ám azokat még soha el nem érthette. Ebből fakad vágyakozva haragvó érzelme a magállamok nagyszerű civilizációja iránt. Viszonyaink között nem eleve reménytelen egy jól működő demokrácia létezése, mégis nehéz a megszilárdítása. Ausztria, Finnország, majd Spanyolország sorra ki tudott lépni határhelyzetéből, nekünk 1945 után nem volt ehhez elég szerencsénk.

A nyugatos megoldások folyvást beleütköznek a magyarok többségének régről hozott értékrendjébe. Ez egyáltalán nem itthoni sajátosság, ez még a magországokhoz jóval közelebb álló Németországban és Ausztriában is sokáig így volt. Németország egy egész évszázadát töltötte a maga „külön útjának” keresésével. Alig hetven éve az angolszász társadalomtudomány tele volt a reménytelenül tekintélyelvű német beállítódások taglalásával. Aztán a gazdasági csoda előnyeit élvező német társadalom politikai kultúrája gyorsan átalakult. Az általános siker rövidesen igazolta a hatalommegosztás megoldásait. Ma a német állam talán a világ legkiegyensúlyozottabb demokráciája. Csakhogy nálunk az eredmény elmaradt, és az állampolgárok egyre biztonságban visszazárkóztak az örökölt ellentmondásos értékvilágba.

A hagyományos magyar eliteket szétszórta a történelem. Megállapodott polgári egzisztenciák alig léteznek, inkább csak polgárosodási vágyak, remények munkálnak. A hatalmi racionalitás Magyarországon ismét fontosabb, mint a szakpolitikai megfontolás. A nyugatos polgárosodás alapdilemmája újra hasonló, mint a 19. század első felében volt. Hogyan lehet elindítani polgárok hiányában is a polgári felemelkedést célul tűző politikát? Egy-egy terület megfontolt reformját még el lehet képzelni. Ám hogy miként lehet a részeket összerakni és az egészhez kitartó demokratikus támogatást szerezni, az már erősen kérdéses.

A világgazdaság jelen állapotában szerények az ország valós felzárkózási esélyei. Az igazi fordulathoz nem kevesebb kellene, mint hogy újra megnyíljanak a közép-európai felemelkedés lehetőségei. Ettől függetlenül döntő jelentőségű, hogy a közvéleménynek átfogó képe legyen a velünk törtétek okairól és a vélhető teendőkről. A korábbi nyugatos minták saroktételeinek monoton felmondása az egészen más megfontolások alapján kormányzó Orbán-rendszerrel szemben nemigen kínál előrevivő megoldást. Az elsődlegesen a hatalom gyakorlóit meggyőzni kívánó, felvilágosító magyar reformértelmiségi attitűd erejét veszítette. A remélhető sikerhez a lényegileg megváltozott külvilághoz igazodó új társadalompolitikai szintézis kellene, idehaza és a Nyugat magországaiban egyformán. A kimunkált szakpolitikai javaslatok alighanem akkor érhetnek célba, ha végre megteremthető lesz az évszázada egymás ellen fellépő polgári politikák valamiféle békéje, és a polgárosodás eszméje egyfajta 1848-as érdekegyesítéssel ismét az ország nagyobbik részének ügyévé emelkedhet. A többi: jó szerencse, semmi más.